

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Студентки 2 курсу, 5 м групи,
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації
«Комерційне право»

Дейнеко Вікторії
Олександрівни

*підпис
студента*

Науковий керівник
кандидат юрид. наук,
доцент

Мельничук Максим
Володимирович

*підпис
керівника*

Гарант освітньої програми
доктор юрид. наук,
доцент

Мазаракі Наталія
Анатоліївна

*підпис
керівника*

Київ-2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	7
1.1. Поняття, ознаки та підстави виникнення господарсько-правової відповідальності.....	7
1.2. Види господарських санкцій за порушення договірних зобов'язань.....	13
1.3. Функції господарсько-правової відповідальності.....	25
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	30
2.1. Правові колізії щодо регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань в Україні.....	30
2.2. Юридичні наслідки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань згідно чинного та зарубіжного законодавства.....	40
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53

ВСТУП

Актуальність теми. Інтеграція української економіки в європейський та світовий простір загострила потребу вдосконалення механізму правового регулювання договірних відносин між суб'єктами господарювання. В умовах глобалізації сучасного світу основний напрям об'єднання зусиль світової спільноти покладений на уніфікацію правового регулювання комерційних відносин, основою яких є не тільки міжнародне законодавство, а й вдосконалення та інтерпретація до міжнародних стандартів національного законодавства країн-учасників. Важливе місце на шляху інтеграції займає вдосконалення, гармонізація та модернізація вітчизняного законодавства щодо правового регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Проблема неналежного виконання сторонами, взятих на себе договірних зобов'язань, не втратила своєї актуальності. Господарські санкції, як наслідок порушення договірних зобов'язань, є вагомим інструментом впливу на порушника та виступає гарантом захисту прав та інтересів суб'єкта господарювання. Учасники договірних відносин мають мати чітко окреслене правове поле, яке слугуватиме фундаментом для побудови ефективної політики господарської одиниці.

На практиці дуже часто трапляються випадки, коли суб'єкт господарювання зазнає збитків унаслідок невиконання чи неналежного виконання його контрагентом договірних зобов'язань. Проте, у потерпілої сторони виникає ряд труднощів з поновленням порушених прав та отриманням відшкодування, так як йому необхідно довести розмір збитків, наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями порушника і виникненням збитків, а тут він стикається з недосконалістю чинного законодавства, неоднозначністю тлумачення норм про збитки та відсутністю методики розрахунку збитків у вигляді упущеної вигоди.

Судова практика вирішення спорів вказує на недосконалість та неоднозначність трактування норм закону, у зв'язку із цим особливого значення набуває проведене дослідження у сфері відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Окремі аспекти відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань досліджували С. М. Братусь, А. Г. Бобкова, Т. В. Бондар, О. О. Мельник, В. В. Овсієнко, В. С. Щербина та ін., разом з тим, питання та проблематика теми дослідження є досить актуальними та потребують подальшого вивчення.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є на основі дослідження теоретичних основ та правової практики відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань, прийти до висновків теоретичного характеру та розробити рекомендації щодо обґрунтування правової природи господарсько-правової відповідальності та вдосконалення нормативно-правової бази відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Досягнення мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

- дослідити поняття, ознаки та підстави виникнення господарсько-правової відповідальності;
- розглянути види господарських санкцій за порушення договірних зобов'язань;
- визначити основні функції господарсько-правової відповідальності;
- визначити правові колізії щодо регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань в Україні;
- дослідити юридичні наслідки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань згідно чинного та зарубіжного законодавства.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що складаються в процесі застосування відповідальності у сфері господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Предмет дослідження є відповідальність суб'єкта господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Методи дослідження. Дослідження здійснювалось на основі загальнонаукових та спеціальних методичних прийомів. Діалектичний метод взято за основу для з'ясування поняття господарсько-правової відповідальності. Формально-логічний метод застосовувався при аналізі сучасного стану законодавства щодо відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань, розробці пропозицій з удосконалення законодавства та практики його застосування. Метод аналізу та синтезу застосовано при узагальненні зібраної інформації та формуванні висновків з теми дослідження.

Із спеціальних методів використано порівняльно-правовий метод, за допомогою якого проведено аналіз положень нормативно-правових актів та судової практики зарубіжних країн.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному дослідженні природи господарсько-правової відповідальності, видів господарських санкцій при порушенні договірних зобов'язань та порівнянні нормативно-правової бази, що регулює питання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Відшкодування збитків як вид господарських санкцій при порушенні договірних зобов'язань», що опублікована у збірнику наукових статей «Правове забезпечення підприємницької діяльності». - К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 153-159.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства з питань відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань.

Матеріали випускної кваліфікаційної роботи можуть бути використані у практичній діяльності суб'єктів господарювання при виявленні підстав, визначенні істотних умов договору, які впливають на ступінь та форму

відповідальності суб'єкта господарювання при порушенні договірних зобов'язань.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе 5 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 59 сторінок, із яких основна частина роботи займає 52 сторінку. Список використаних джерел складається з 62 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Поняття, ознаки та підстави виникнення господарсько-правової відповідальності

Поняття відповідальності є широким та вагомим в межах господарсько-правових відносин. Господарсько-правова відповідальність - це спеціальний вид відповідальності, який виникає як наслідок здійснення правопорушення у сфері господарювання та тягне за собою застосування до правопорушника встановлених нормами господарського законодавства заходів відповідальності. Учасники господарських правовідносин несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведуть, що ними були здійснені всі залежні від них заходи для недопущення (уникнення) господарського правопорушення.

Різновидом господарсько-правової відповідальності є договірна відповідальність. Це додаткове зобов'язання, яке виникає внаслідок укладання господарського договору, яким визначено додаткові права потерпілої сторони та додаткові зобов'язання правопорушника, яких не було у змісті первинного зобов'язання до його порушення.

Саме договір визначає можливості для застосування права на відновлення законних прав та інтересів, а також отримання відповідних компенсацій. Кодекс та інші законодавчі акти визначають обсяги такої відповідальності для того, щоб суб'єкти відносин не перестаралися у формулюванні зайвих вимог.

Підставою для притягнення до відповідальності за порушення договірних зобов'язань є наявність правопорушення, зокрема збитків, в результаті неналежного виконання взятих на себе обов'язків, існування причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та збитками, а також

визначення вини сторін. Обсяги відповідальності визначаються законодавством та самими договорами між суб'єктами.

У таблиці 1.1. розглянемо різні підходи до трактування поняття «господарсько-правова відповідальність».

Таблиця 1.1

Визначення поняття «господарсько-правова відповідальність»

Автор	Визначення
Мельник О.О.[35]	Господарсько-правову відповідальність – це передбачені законом чи договором заходи негативного впливу на правопорушника, які забезпечуються примусом з боку держави.
Малеїн М.С. [36]	Господарсько-правова відповідальність - це правовідношення, яке виникає з порушення обов'язку, встановленого законом чи договором, що виражається у формі, невідгідній для правопорушника, через осуд його винної поведінки, майнових наслідків, настання яких забезпечується можливістю державного примусу.
Липницький Д.Х. та Болотова А.Д. [27]	Визначають, що господарсько-правова відповідальність є певним механізмом перекладання несприятливих наслідків з одного учасника господарських відносин на іншого.
Мамутов В.К. [32]	Господарсько-правова відповідальність - це зазнавання (або несення) господарським органом несприятливих економічних наслідків безпосередньо в результаті застосування до нього передбачених законом санкцій (мір відповідальності) економічного характеру.
Пронська Г.В. [31]	Господарсько-правова відповідальність — це економічні за змістом і юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання — правопорушника.
Щербина В.С. [27]	Господарсько-правова відповідальність — це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання — господарські правопорушення.

Узагальнюючи визначення подані в таблиці, можна зазначити, що господарсько-правова відповідальність – це визначені законом чи договором міри впливу та покарання на правопорушника, дії якого призвели до негативних економічних наслідків у сфері здійснення господарської діяльності.

У рамках юридичної відповідальності господарсько-правова відповідальність має певні ознаки:

- факт здійснення договірною правопорушення чи позадоговірною діалекту в господарській сфері є підставами господарсько-правової відповідальності.

У свою чергу, договірні правопорушення поділяються на: порушення порядку, змісту та строків укладання договорів (статті 179,180 ГК України); процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні (ст. 181 ГК України); порушення строків виконання договірних та інших господарських зобов'язань щодо поставки продукції та товарів, перевезення вантажів, виконання робіт та ін.; порушення господарських зобов'язань щодо якості поставленої продукції (товарів), виконаних робіт, наданих послуг (правові наслідки таких порушень встановлені, зокрема, статтями 224, 231, 268 ГК України); порушення у сфері кредитних та розрахункових відносин, пов'язані з виконанням господарських договорів (як правило, це порушення виконання грошових зобов'язань, штрафні санкції за які встановлюються відповідно до ч. 6 ст. 231 ГК України); порушення господарських зобов'язань щодо перевезень вантажів та ін.

- господарсько-правова відповідальність настає за наявності складу правопорушення, що складається з чотирьох елементів: факт протиправної господарської поведінки, тобто порушення норм закону, умов договору тощо; наявність збитків чи інших негативних наслідків для потерпілого; причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і заподіяними потерпілому збитками; вина правопорушника;

- господарська правосуб'єктність - обов'язкова ознака, якою має бути наділений суб'єкт господарювання, який несе господарсько-правову відповідальність. Це визначена державою за певним суб'єктом господарювання можливість бути суб'єктом прав (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень) [27];

- господарські та адміністративно-господарські санкції позначаються на економічних інтересах порушника;

- порядок застосування санкцій залежать від виду та форми господарсько-правової відповідальності: претензійно-позовний чи судовий; безпосередньо кредитором в оперативному порядку; спеціальними – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Таким чином, вищезазначені ознаки господарсько-правової відповідальності виділяють її як самостійний вид юридичної відповідальності відмінний від цивільно-правової чи адміністративно-правової відповідальності.

Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, які знайшли своє формальне закріплення в п.3 ст. 216 Господарського кодексу України (далі - ГК України) згідно з якими:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції [2].

Підстави господарсько відповідальності – це сукупність умов, за наявності яких настає господарсько-правова відповідальність. Господарським кодексом України статтею 218 визначено, що підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання [2].

У цій статті також закріплено основні моменти настання відповідальності, а саме:

- учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил

здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення;

- суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності [2].

Слід зазначити, що немає жодних коментарів, які б кваліфікували, які саме дії суб'єкта господарювання можна віднести до «заходів для недопущення господарського правопорушення». Право тлумачення таких заходів покладено на суд.

Щодо останнього пункту законодавчо передбачено важливе уточнення, що не можуть вважатись такими обставинами, зокрема: порушення своїх зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, брак у боржника необхідних коштів.

Також в договорі можуть бути визначені позиції, за якими сторони договору визначають певні обставини, що мають надзвичайний характер та які є підставою для звільнення обидвох сторін чи однієї з них від господарсько-правової відповідальності у випадку порушення ними зобов'язання через визначені обставини. Важливо також встановити порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

ГК України ст. 219 визначає межі господарсько-правової відповідальності. Так, за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленим за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено законодавством.

У теорії господарського права вченими-теоретиками розглянуто різні погляди до класифікації підстав господарсько-правової відповідальності.

В таблиці 1.2 визначено погляди щодо поділу підстав господарсько-правової відповідальності вченими-теоретиками.

Таблиця 1.2

**Погляди щодо підстав господарсько-правової відповідальності
вчених-теоретиків**

Вчений	Категорії підстав господарсько-правової відповідальності
Жук Л.А. [34]	<ol style="list-style-type: none"> 1) нормативна - сукупність норм права про відповідальність суб'єктів господарських відносин; 2) господарська правосуб'єктність правопорушника (боржника) і потерпілого (кредитора); 3) юридико-фактична - протиправні дії або бездіяльність особи – господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації.
Щербина В.С. [27]	<ol style="list-style-type: none"> 1) юридична підстава - правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності, а саме: закон і договір; 2) фактична підстава - життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні, тобто – господарське правопорушення.

Порівнюючи ці концепції можна зазначити, що основною різницею між ними є наявність такої підстави, як господарська правосуб'єктність учасників господарських відносин. Ми визначили, що правосуб'єктність не може бути включена до переліку обов'язкових підстав господарської відповідальності, оскільки вона є необхідною передумовою ще на початковій стадії господарських правовідносин та віднесли її до ознак, якою має бути наділений суб'єкт господарсько-правової відповідальності.

Отже, підставою для притягнення до відповідальності за порушення договірних зобов'язань є наявність правопорушення, зокрема збитків, в результаті неналежного виконання взятих на себе обов'язків, існування причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та збитками, а також визначення вини сторін. Обсяги відповідальності визначаються законодавством та самими договорами між суб'єктами.

1.2. Види господарських санкцій за порушення договірних зобов'язань

Основою взаємодії між учасниками господарського процесу виступає договір. Не будь-яка двостороння домовленість буде являти собою договір, який породжуватиме договірні зобов'язання між суб'єктами, а лише та домовленість, наслідком якої є укладення договору з дотриманням встановлених законодавством вимог.

Договір як регулятор зобов'язальних правовідносин слугує тим способом вираження (закріплення) індивідуально-правових приписів (актів поведінки), які виконують роль регулятивних договірних правил поведінки сторін, щодо вчинення яких зобов'язувалися сторони. Саме тому договірні умови формулюються з метою визначення фактичних обставин, за яких сторони мають діяти, і способами, якими сторони обумовлюють свої дії, що здійснюватимуться. Оскільки в умовах договору закріплюється воля сторін, у них виникають права і обов'язки, які становлять зміст договірного зобов'язання, договірні умови стають обов'язковими для сторін поряд і на рівні закону [42, с 13].

Основні правила укладання господарських договорів встановлені Цивільним кодексом України (далі - ЦК України) з урахуванням особливостей, передбачених іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів. Цивільний кодекс України визначає у ст.629 ЦК України, що договір є обов'язковим для виконання сторонами [3].

Отже, укладання договору передбачає виконання договірних зобов'язань передбачених умовами договору, загальні положення щодо виконання зобов'язань викладені у главі 48 ЦК України. Але нерідко виникають обставини, при яких порушуються договірні зобов'язання, що несе за собою правові наслідки.

Відповідно до норм господарського законодавства за вчинення учасниками господарських правовідносин правопорушень у сфері господарювання до суб'єкта, який вчинив таке правопорушення застосовується різноманітного роду санкції (заходи відповідальності). Теорія господарського

права такі санкції визначає як окремий вид юридичної відповідальності, а саме господарсько-правову відповідальність [33].

Можна зробити висновок, що господарсько-правова відповідальність за порушення у сфері господарювання має матеріальну форму втілення, тобто до правопорушника застосовуються санкції майнового (економічного) характеру.

В Господарському кодексі України в п. 2 ст. 216 передбачено, що застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасниками господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання [2].

Господарська санкція, як наслідок вчинення правопорушення, виступає важливим засобом впливу на учасників договірних відносин. Застосування господарських санкцій є способом захисту порушених прав, а також виступає сигналом застереження для суб'єктів господарювання, порушників договірних прав та інтересів, до не вчинення в майбутньому правопорушень в сфері господарювання та уникнення таким суб'єктом настання економічно несприятливих наслідків при застосуванні господарських санкцій.

Під господарськими санкціями розуміються заходи впливу на порушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та правові наслідки.

Господарський кодекс України передбачає застосування у сфері господарювання таких видів господарських санкцій:

- 1) відшкодування збитків;
- 2) штрафні санкцій;
- 3) оперативно-господарські санкції [2].

Окрім зазначених вище санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення покладених на них обов'язків та правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції ч. 3. ст. 217 ГК України. Адміністративно-господарські санкції застосовуються за ініціативи

уповноважених органів державної влади, а господарські санкції - учасників господарських відносин.

Розглянемо більш детально такий вид господарської санкції як відшкодування збитків. Під збитками розуміються витрати потерпілої сторони, внаслідок утрати або пошкодження її майна, а також не отримані нею доходи, які така сторона отримала б у випадку належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною.

Не слід змішувати поняття збитків і шкоди. Остання може мати матеріальну і нематеріальну форму прояву. Збитки є матеріальною шкодою, яка характеризується зовнішніми (фізичними) та внутрішніми (якісними) змінами майнової бази суб'єкта господарювання. Тому збитки в господарських правовідносинах - це завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями (бездіяльністю) одного учасника таких відносин іншому. Інакше кажучи, це дійсний і об'єктивний факт, що існує незалежно від правової оцінки і від того, підлягають чи не підлягають за законом збитки відшкодуванню [41].

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- 3) неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- 4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [2].

Цивільним кодексом України перших два види збитків визначено, як реальні збитки, третій вид – упущеною вигодою.

Відповідно до статті 22 ЦК України, реальні збитки - це втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також втрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, а упущена вигода - це доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [3].

В п.3 ст. 216 ГК України визначено, що потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі [2]. Саме право на відшкодування збитків не потребує додаткового узгодження чи прописання у договорі. При порушенні договірних зобов'язань потерпіла сторона має право на відшкодування збитків, а порушник має обов'язок щодо їх відшкодування.

При визначенні розміру збитків застосовуються такі правила визначення їх розміру:

1) у разі задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, зазвичай (якщо інше не передбачено законом або договором) враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення вимоги;

2) у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, враховуються ціни, що існували на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

Проте суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, виходячи з конкретних обставин, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Сторони мають право, в межах чинного законодавства, за взаємною згодою визначити у договорі погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. Не допускається погодження між суб'єктами господарювання зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом.

Господарський кодекс України передбачає можливість затвердження Кабінетом Міністрів України методики визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання. Однак такої Методики наразі ще не затверджено, але є Тимчасова методика визначення розміру збитків, затверджена Державною комісією Ради Міністрів СРСР з економічної реформи та, яка передбачає визначення розміру шкоди збитків, заподіяних порушенням господарських договорів [22]. Дана Тимчасова методика визначення розміру збитків, хоча і не чинна, але слугує інформаційним та рекомендаційним джерелом для визначення розміру реальних збитків та упущеної вигоди.

Неодержаний дохід (упущена вигода) - це рахункова величина втрат очікуваного приросту в майні, що базується на документах, які беззастережно підтверджують реальну можливість отримання потерпілим суб'єктом господарювання грошових сум (чи інших цінностей), якби учасник відносин у сфері господарювання не допустив правопорушення [41]. Господарському кодексі поняття "неодержані доходи" ч. 2 ст. 224 ГК України і "неодержаний прибуток" ч. 1 ст. 225 ГК України, коли йде мова про відшкодування завданих збитків, ототожнюються (прирівнюються). Для визначення розміру неодержаного доходу (прибутку) застосовують положення статті 142 Господарського кодексу України.

Судова практика показує, що вимагаючи відшкодування збитків у виді упущеної вигоди, суб'єкт господарювання повинен довести, що за звичайних обставин він мав реальні підстави розраховувати на одержання певного доходу. Наприклад, при встановленні розміру упущеної вигоди позивач має довести наявність у нього договірних відносин з третіми особами, при здійсненні взаємовідносин з якими він би отримав дохід. При цьому важливим елементом доказування наявності неодержаних доходів (упущеної вигоди) є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою порушника договірних зобов'язань та збитками потерпілої особи. Слід довести, що протиправна поведінка - дія чи бездіяльність є причиною, а збитки, які виникли у потерпілої особи - наслідком такої протиправної поведінки [41].

В судовому процесі не приймаються до уваги розрахунки теоретичного чи уявного характеру, побудовані на можливих очікуваннях отримання певного доходу та не підтверджені відповідними документами, що свідчили б про конкретний розмір прибутку, який міг і повинен був отримати позивач, якщо б відповідач не здійснив протиправні дії чи бездіяння.

Найбільш поширеним видом збитків є додаткові витрати, понесені стороною, які зазначені в п. 2 ч. 1 ст. 225 ГК України. Найчастіше вони виникають саме в процесі застосування потерпілою особою заходів по забезпеченню захисту своїх порушених прав. У Господарському кодексі наводиться лише частковий перелік збитків, які можуть бути віднесені до додаткових витрати. Додаткові витрати в даному випадку - це затрати, які потерпіла сторона нестиме, як наслідок недотримання договірних зобов'язань другою стороною. Тобто це, так звані, майбутні збитки.

Господарський кодекс України на відміну від Цивільного кодексу України не передбачає відшкодування витрат, які особа мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Відповідно до ГК України підлягають стягненню витрати, які фактично понесені на день пред'явлення позову. Витрати, які позивач може понести або понесе в майбутньому (майбутні збитки) за ГК України на відміну від ЦК України не підлягають стягненню за цими позовними вимогами. Втім за позивачем завжди залишається право пред'явити позов про стягнення цих збитків в майбутньому, після того як вони будуть фактично понесені, відповідно зафіксовані та підтверджені в документальній формі.

Потрібно звернути увагу, що витрати на послуги адвоката не визнаються господарськими судами як збитки. Витрати на оплату юридичних послуг, понесені позивачем у зв'язку з представництвом його інтересів, не відносяться до переліку збитків ст. 225 ГК України, та не відповідають теоретичному визначенню ознак збитку відповідно до ст. 623 ЦК України та ст. 224 ГК України. Витрати на юридичні послуги не мають обов'язкового характеру та необхідних ознак збитків відповідно до приписів чинного законодавства. Факт здійснення

таких витрат та їх розмір не знаходяться у прямому причинному зв'язку з неналежним виконанням відповідачем зобов'язань за договором.

При вирішенні питання щодо відшкодування моральної шкоди треба враховувати, що на відміну від права на відшкодування матеріальних збитків, право на відшкодування моральної шкоди є обмеженим. Тому вимагати відшкодування такої шкоди можна лише у тому випадку, коли вказане прямо передбачено законом. При цьому згідно із вимог Господарського кодексу України відшкодування матеріальної шкоди повинно здійснюватись у грошовій або іншій матеріальній формі. Якщо ж учасник відносин у сфері господарювання своїми діями (бездіяльністю) заподіяв як майнову, так і моральну (немайнову) шкоду, то слід виходити з того, що відшкодування майнової шкоди не звільняє такого учасника від обов'язку відшкодувати моральну шкоду. При визначенні розміру компенсації моральної шкоди слід брати до уваги характер діяння особи, яка її заподіяла, а також ті негативні наслідки, що виникли через порушення майнових прав позивача.

Отже, за ст. 225 ГК України моральна шкода включена до складу збитків і має мати виключно матеріальну форму вираження. Згідно ст. 22 ЦК України збитки сплачуються лише у разі відшкодування майнової шкоди, а в ч. 4 ст. 23 ЦК України прямо вказано, що моральна шкода сплачується незалежно від майнової шкоди. У п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України вказано, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [10]. Таким чином, в законодавчій базі існують розбіжності щодо трактування юридичної суті моральної шкоди. Для відшкодування моральної шкоди не обов'язкова умова наявності «матеріального вираження» тому відносити її до переліку збитків, який наведено в ст. 225 ГК України недоцільно.

Відшкодування збитків відбувається у повному обсязі, загальне правило повного відшкодування збитків діє однаково для всіх учасників господарських відносин. Втім законодавець передбачає можливість відшкодування збитків у

меншому обсязі (в обмеженому розмірі), у виняткових випадках - у підвищеному розмірі.

Зауважимо також, що учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу (ч. 1 ст. 228 ГК України). Тому, наприклад, у ситуації, коли покупець стягує суму збитків унаслідок отримання товару неналежної якості з продавця (ч. 3 ст. 678 ЦКУ), останній може в порядку регресу стягнути цю суму з виробника.

Збитки, на відміну від неустойки, підлягають відшкодуванню незалежно від того, було відповідну умову передбачено в договорі чи ні, це впливає з норм ч. 3 ст. 216 ГК України - господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі.

Розглянемо такий вид господарських санкцій, як – штрафні санкції. Штрафними санкціями у ч.1 ст. 230 ГК України визначено господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [2]. Відповідно до даної норми неустойка виокремлена, як самостійний вид штрафної санкції, відмінний від штрафу та пені, хоча у ВГСУ в п. 48 Листа № 01-8/211 зауважено, оскільки ГК України не містить визначень неустойки, штрафу та пені, які сплачуються у разі невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання, слід виходити із визначень, наведених у ЦК України [20].

Відповідно до ч.1 ст. 546 ЦК України неустойка є одним із видів забезпечення виконання зобов'язання. Так, згідно ст. 549 ЦК України визначено, що:

- неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання (ч. 1 ст. 549 ЦК України);

- штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК України);
- пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України) [3].

Правозастосовна практика показала, що й у сфері господарських відносин поняття неустойки визначається на підставі положень ЦК України, а не ГК України. У п. 2.1 Постанови № 14 щодо цього зазначено: застосування іншого виду неустойки – штрафу до грошового зобов'язання законом не передбачено, що, втім, не виключає можливості його встановлення в укладеному сторонами договорі (наприклад, за необґрунтовану відмову від переказу коштів за розрахунковими документами отримувача коштів), притому і як самостійний захід відповідальності, і як такий, що застосовується поряд з пенею. В останньому випадку не йдеться про притягнення до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення двічі, тому що відповідальність настає лише один раз – у вигляді сплати неустойки, яка включає у себе і пеню, і штраф як лише форми її сплати [10].

Неустойка може бути договірною та позадоговірною (законною). Умову про договірну неустойку має бути зазначено в договорі відповідно до ч. 1 ст. 547 ЦК України. Недотримання письмової форми зазначення в договорі умови про сплату неустойки робить його нікчемним (ч. 2 ст. 547 ЦК України), на що звертають увагу й суди (п. 2.1 Постанови № 14).

Стосовно позадоговірної неустойки відповідно до ч. 1 ст. 231 ГК України законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначено розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

Нормою ч.4 ст. 231 ГК України визначено, що у разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми

зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг) [2].

За приписом ст. 3 Закону № 543/96 та ч. 2 ст. 343 ГКУ розмір пені за прострочення платежу не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла в період, за який сплачується пеня. Якщо в укладеному сторонами договорі зазначено вищий розмір пені, ніж передбачено в цій нормі, застосуванню підлягає пеня в розмірі згаданої подвійної облікової ставки. Це обмеження розміру пені не стосується неустойки, установлені іншими законодавчими актами (п. 2.9 Постанови № 14) [4].

Часто виникають випадки, коли сторони в договорі не встановлюють, яка санкція накладається за невиконання договору, подекуди в договорі просто йдеться про нарахування неустойки. Іноді таким чином намагаються обійти обмеження щодо нарахування пені в розмірі, що не перевищує подвійної ставки НБУ.

Отже, на базі проведеного дослідження, можна зазначити кваліфікуючі ознаки штрафу:

- 1) можливість установлення за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань;
- 2) обчислення у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня, як різновид неустойки, характеризується ознаками:

- 1) застосування лише в грошових зобов'язаннях (п. 2.1 Постанови № 14);
- 2) можливість установлення тільки за прострочення виконання (порушення умови про строки);
- 3) обчислення у відсотках від суми несвоєчасно виконаного зобов'язання (п. 2.8 Постанови № 14);
- 4) триваючий характер – нарахування пені за кожний день прострочення.

До вимог про стягнення неустойки застосовується спеціальна позовна давність в один рік (п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України).

Згідно з ч. 2 ст. 232 ГК України законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій;
- збитки можуть бути стягнуті в повній сумі понад штрафні санкції;
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції [2].

Тому сторони в договорі можуть передбачити особливі правила стягнення збитків за наявності неустойки.

У договорі сторони можуть закріпити також такий вид господарських санкцій, як оперативно-господарський. Оперативно-господарські санкції – це один із видів оперативного впливу на контрагента, використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку без залучення третіх сторін. Цей вид санкцій має забезпечити підвищення рівня культури господарських взаємозв'язків та має сприяти прискоренню господарського обігу.

Із положень ст. 235-237 ГК України випливає, що:

- юридичною підставою застосування оперативно-господарських санкцій є господарський договір (ч. 2 ст. 235);
- фактичною підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є порушення господарського зобов'язання другою стороною (ч. 1 ст. 237);
- ці санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання (ч. 3 ст. 235);
- передбачено позапретензійний та позасудовий порядок їх застосування (ч. 1 ст. 237);
- вид оперативно-господарської санкції та порядок її застосування визначається господарським договором (ч. 2 ст. 236, ч. 2 ст. 237);
- зацікавлена сторона має право звернутись до суду із заявою про скасування оперативно-господарської санкції у разі її неправомірного застосування (ч. 2 ст. 237);

- застосування оперативно-господарських санкцій не виключає можливості відшкодування збитків та стягнення штрафних санкцій (ч. 3 ст. 237).

Аналізуючи перелік оперативно-господарських санкцій, наведений в ст. 236 ГК України, їх можна поділити на дві групи залежно від способу їх впливу на порушника господарського зобов'язання:

- заходи відмовного характеру: одностороння відмова від господарського договору, відмова від оплати за зобов'язанням, відмова від прийняття виконання тощо;

- заходи запобігаючого характеру: відстрочення відвантаження чи виконання робіт, зміна порядку оплати продукції, переведення платника на попередню оплату або оплату після проведення перевірки якості продукції, притримання результату роботи тощо.

В.П. Грибанов визначає наступні особливості вказаних заходів, які він називає видом правових гарантій, спрямованих на забезпечення виконання, шляхом надання права оперативного впливу:

- 1) направлені на охорону прав та інтересів уповноваженої особи, тобто є правоохоронними;
- 2) застосовуються тільки при порушенні прав;
- 3) в основному мають запобіжне значення;
- 4) знаходять вираження у вчиненні односторонніх дій стороною договору;
- 5) є специфічними для різних договорів;
- 6) не виключають права іншої сторони в оспорюванні правомірності їх застосування;
- 7) тягнуть виникнення невігідних наслідків для іншої сторони;
- 8) мають забезпечувальну спрямованість [49, с. 187].

Отже, учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених Господарським кодексом України, іншими законами та договором. Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист

прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, і забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

1.3. Функції господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність як важлива складова господарського правопорядку виконує важливі функції.

Функції господарсько-правової відповідальності - це сукупність результатів дій та напрямків застосування до правопорушника передбачених договором чи нормами законодавства санкцій.

Господарсько-правова відповідальність знаходить свій прояв у застосуванні майново-організаційних за змістом і юридичних за формою заходів впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Так, як господарсько-правова відповідальність – це специфічний вид юридичної відповідальності її функції мають значні відмінності від функцій інших видів юридичної відповідальності.

Функції господарсько-правової відповідальності не слід ототожнювати з цілями відповідальності. Функції визначаються як об'єктивно досягнуті наслідки дії правових норм. Норми господарсько-правової відповідальності та фактичні результати їх дій мають на меті досягнення певних цілей.

В науковій літературі визначені різні підходи до переліку функцій, які виконує господарсько-правова відповідальність.

Так на думку М. Брагінський санкція виконує стимулюючу роль лише до моменту порушення договору. Після того, як договір виявився порушеним, функції покликані бути вже джерелом відшкодування збитків для потерпілої сторони і одночасно сигналом про незадовільну роботу порушника договору.

В. Овсієнко вважає, що стимулююча функція є родовою (загальною) для всіх господарсько-правових санкцій. Однак кожна з них (або їх група), на його

думку, виконує щодо боржника або кредитора хоча б частково, кілька видових функцій, але при цьому одна з них завжди залишається головною: або штрафною, або правоохоронною, або компенсаційною, або обліково-інформаційною.

Дискусії виникають в науковому середовищі і щодо таких двох функцій — стимулюючої і компенсаційної, точніше навколо того, яка з них є головною, провідною, з деяких інших питань.

І якщо І. Булгакова стверджує, що господарсько-правова відповідальність виконує такі основні функції, як компенсаційно-відновлювальну, попереджувальну і сигналізаційну, то, на наш погляд, буде більш правильним погодитися з О. Вінник у тому, що господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні (характерні для будь-якої юридичної відповідальності), так і спеціальні функції (є притаманними переважно для господарсько-правової відповідальності).

Основними функціями таких видів відповідальності, як кримінальної та адміністративної є покарання правопорушників, попередження вчинення ними та іншими особами правопорушень та їх виховання щодо додержання законів, господарсько-правова відповідальність притаманні специфічні функції направлені дії на господарський результат, що настає внаслідок застосування відповідних заходів впливу.

Виділимо загальні функції господарсько-правовій відповідальності:

- попереджувально-стимулююча функція господарсько-правової відповідальності – вияв її полягає у тому, що не лише саме застосування господарсько-правової відповідальності до суб'єкта господарювання, а й загроза негативних наслідків її застосування діє на учасників господарських правовідносин, як червоне світло, і спонукає суб'єктів господарювання діяти правомірно, в межах договору та закону.

Ця функція притаманна всім видам та формам господарсько-правової відповідальності.

- штрафна функція – це функція, яка втілюється у покаранні за вчинене правопорушення: прояв протиправної поведінки суб'єкта господарювання при невиконанні або неналежному виконанні зобов'язань, покладених на нього.

Тобто, господарсько-правова відповідальність є реакцією на вже скоєні протиправні дії (бездіяльність) у вигляді саме відповідальності як покарання правопорушника економічними санкціями.

Загалом дана функція покладена на таку форму господарсько-правової відповідальності, як штрафні санкції (неустойка, штраф, пеня).

До спеціальних функцій господарсько-правової відповідальності належить:

- компенсаційно-відновлювальна функція – ця функція полягає у відновленні порушеного правопорядку й усуненні наслідків неправомірної поведінки суб'єкта господарювання.

Завдяки застосуванню господарсько-правової відповідальності неправомірна діяльність припиняється, деформовані господарські зв'язки нормалізуються, спричинена шкода компенсується, порушені права відновлюються, обов'язки виконуються, нездійснені платежі спрямовуються за призначенням, неправомірно отримані доходи вилучаються і т. ін [42].

Виходячи з цього, О. В. Круглова уточнює поняття компенсаційної функції відповідальності суб'єктів господарювання, а саме - це відновлення правового становища учасників господарських відносин, порушеного у результаті невиконання або неналежного виконання зобов'язань чи недотримання правил здійснення господарської діяльності [49, с. 92].

Ця функція притаманна усім видам та формам господарсько-правової відповідальності, але найбільше - відшкодуванню збитків, штрафним санкціям (сплаті неустойки).

- інформаційно-сигналізуюча функція – полягає в тому, що застосування до суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідальності чи факт висунення претензії, подання позову потерпілою

стороною, є інформаційним сигналом для нього про необхідність поліпшення своєї роботи з метою уникнення в майбутньому негативних наслідків від застосування такої відповідальності, а для контрагентів такого господарюючого суб'єкта слугує інформацією, про необхідність зважити на ризики та доцільність продовження з ним договірних взаємозв'язків або розірвання існуючого.

Деякі науковці, зокрема О. М. Вінник, А. М. Подоляка, виділяють також інформаційну функцію. А. М. Подоляка зазначає, що суть цієї функції полягає у тому, що факт пред'явлення претензії, позову, стягнення збитків тощо - це юридична інформація про неблагополучний стан, наявні хиби у господарській діяльності суб'єкта. Разом з тим, це й інформація про необхідність вжиття відповідних заходів щодо поліпшення справ і наведення порядку на підприємстві [42, с. 140].

О.М. Вінник вважає також, що роль вказаної функції полягає також в інформуванні учасників господарського життя про негаразди в діяльності їх партнерів, а відтак - про доцільність коригування своїх відносин з ними [42, с. 388].

На думку О. В. Круглової, сигналізаційна функція є нібито логічним продовженням інформаційної функції, тобто вказані функції настільки тісно пов'язані між собою, що немає необхідності виділяти їх окремо [49, с. 93].

На нашу думку, не слід окремо виділяти інформаційну та сигналізуючу функцію, так як вони тісно пов'язані. Сигналізуюча функція є похідною від інформаційної функції, та має на меті виконання завдань споріднених із інформаційною функцією.

На нашу думку, варто також звернути увагу на критерій виокремлення ще однієї функції адміністративної. Так, А. Шпомер виокремлює ще таку функцію як регулююча (адміністративна) – це кінцева функція господарських санкцій. Через застосування санкцій до суб'єктів господарювання здійснюється вплив з боку державних органів на порушників існуючого порядку господарської діяльності. Поведінка господарюючих суб'єктів залежить від загрози застосування і виконання санкцій. Крім того, розпорядження своїми правами і

виконання обов'язків суб'єктами господарювання в майбутньому залежить від застосування і виконання щодо них господарських санкцій у минулому.

Отже, функції господарсько-правової відповідальності — це напрямки її дії, той господарський результат, що настає в результаті застосування господарсько-правової відповідальності.

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1. Правові колізії щодо регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань в Україні

Ділова діяльність взагалі неможлива без укладення договорів між суб'єктами господарювання. Угода встановлює принципи свободи, а це означає, що суб'єкти можуть визначати та прописати всі можливі умови виконання та невиконання зобов'язань, які не є законними.

Договір є підставою для правовідносин у всіх сферах діяльності. Незважаючи на багаторічну практику вирішення різних видів комерційних спорів, можна дійти висновку, що найбільша помилка суб'єктів господарювання виникає на початковому етапі їх взаємодії під час укладання договору. У більшість укладених договорів не визначено суттєві умови договору, а в частині відповідальності суб'єктів господарювання, визначені форми господарсько-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань, які протирічать нормативно-правовим актам та не містять законного підґрунтя.

У ході еволюції договірних відносин, законодавчих змін, а також з урахуванням неоднозначності рішень судів усіх інстанцій з даних причин виникло багато колізійних норм.

Господарський договір – основна форма реалізації господарських зобов'язань, а його роль зводиться до регулювання товарно – грошових відносин учасників господарського обігу. Особлива юридична природа, своєрідні юридичні риси, що характеризують господарські договори як особливу категорію і особливий договірний тип, вирізнялись у науці давно. Не нова також ідея кодифікації норм, що регулюють господарсько-договірні відносини в межах єдиного кодексу [43, с. 37].

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України та іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів [44].

Єдиного порядку укладення господарського договору не існує. Це пов'язано зі складністю господарського життя, а саме: багатоманітністю господарських договорів; різноманітністю підстав їх укладення (вільне волевиявлення сторін чи обов'язковість укладення договору – відповідно до державного замовлення, державного завдання, завдання власника майна підприємства або попередніх зобов'язань сторін, зафіксованих в їх установчих документах, рамочних контрактах); складністю визначення оптимального виконавця чи покупця; вимогами застосування певних процедур укладення договору, передбачених законом (наприклад, щодо договорів концесії; договорів купівлі- продажу, об'єктів приватизації договорів, виконання робіт, за якими фінансується за рахунок державних коштів) або міжнародними договорами України (в т. ч. на отримання кредитів від міжнародних установ та організацій) тощо [46, с. 36-39].

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов [43, с. 564]. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода. При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору.

Сьогодні не існує універсальної моделі договору, що визначала б положення, які мають міститись у договорі. Доцільним було б, щоб в ньому були такі розділи: предмет договору, права та обов'язки сторін, ціна договору та порядок розрахунків (якщо договір платний), умови приймання-передачі (робіт, послуг, продукції тощо), порядок вирішення суперечок, форс-мажорні обставини, відповідальність сторін, умови розірвання договору, строк дії

договору та прикінцеві положення. Порядок оформлення цього документа детально визначений у ст.181 ГК України. Ст.181 ГК України також закріплює можливість укладення господарського договору у спрощений спосіб. За загальним правилом, господарський договір викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками [2]. Хоча, відповідно до змін, які відбулися у світлі пом'якшення вимог щодо ведення бізнесу в Україні, суб'єкт господарювання може діяти без печатки. Отже, господарський договір – унікальний правовий інструмент, що є головним чинником, який спрямовує розвиток ринкової економіки України, дає змогу виявити дійсну волю учасників господарських відносин, визначити потреби суспільства в тих або інших товарах або послугах і забезпечити їх оптимальне задоволення.

Відповідно до ст. 638 ЦК України, договір укладається тоді, коли сторони досягли згоди на всіх істотних умовах договору. Хоча законодавець і посилається на поняття "суттєві положення договору", насправді, проте їх чіткого переліку немає. Відповідно до закону України істотними умовами договору є ціна, термін договору та предмет договору.

Порушення суб'єктами господарювання договірних зобов'язань є основними юридичними фактами, вони суттєво впливають не тільки на матеріальну сферу сторін, але і на договірні правовідносини.

Таким чином, злочини у сфері договірних відносин - це ті юридичні факти, які створюють відносини між злочинцем та потерпілою особою (п. 4 ст. 618 ЦК України) та створюють специфічні вимоги потерпілого до винного щодо відшкодування заподіяної йому шкоди за протиправні дії [42, с. 237]. Відповідно, порушення договірних зобов'язань передбачає виняток із способу належного виконання під час виконання відповідальною стороною дії (або утримання від її виконання), згідно з якою зобов'язання повинні виконуватися.

Якщо сторони не домовляються про ці обов'язкові умови договору, такий договір не укладається, і тому не є тим, що створює наслідки для обох сторін.

Вищий господарський суд України в постанові від 25.04.2015 вказує, якщо сторони не домовилися про істотні умови договору, такий договір не може бути укладений, а вимога про визнання позадоговірної угоди недійсним задоволенням не підлягає. Тому судова практика, значення значущих умов призводить до визначення моменту простого укладення договору.

Таким чином виникає багато проблем у сфері договірних економічних відносин, які передбачувані на етапі укладання договору. Крім того, на цьому етапі сторони мають право враховувати свої інтереси на майбутнє, розглядаючи різні варіанти розвитку подій.

В актах, що стосуються окремих видів зобов'язань, може бути визначено неустойку, яка не може бути змінена за згодою сторін [40].

Порядок співвідношення стягуваних збитків і неустойки розглянуто в ст. 232 ГК України і ст. 624 ЦК України, але між цими нормами існує протиріччя - правова колізія. Так, відповідно до ст. 232 ГК України збитки від невиконання/неналежного виконання договору відшкодовуються в частині, не покритій штрафними санкціями, передбаченими договором (якщо інше не встановлено договором або законом). При цьому згідно зі ст. 624 ЦК України, якщо за порушення договірного зобов'язання передбачена неустойка, вона підлягає сплаті в повному розмірі незалежно від відшкодування збитків. На нашу думку, у господарських правовідносинах, коли обидва контрагента – суб'єкти господарювання, пріоритет повинні мати норми ГК України [40].

Пропонуємо, щоб уникати таких спірних моментів, чітко прописувати у договорі умови про співвідношення стягнення збитків та неустойки. За бажанням сторін у договорі може бути зазначений такий порядок відшкодування збитків і стягнення неустойки:

- із винної сторони стягуються тільки штрафні санкції, і тоді збитки взагалі не підлягають відшкодуванню;
- збитки відшкодовуються в повній сумі понад суму стягнених штрафів;

- збитки відшкодовуються виключно в частині, що не покривається неустойкою; на вибір кредитора з боржника можуть бути стягнені або збитки, або штраф.

Умову про договірну неустойку має бути зазначено в договорі (ч. 1 ст. 547 ЦК України). Недотримання письмової форми зазначення в договорі умови про сплату неустойки робить його нікчемним (ч. 2 ст. 547 ЦК України), на що звертають увагу й суди (п. 2.1 Постанови № 14).

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання договірною зобов'язання припиняється через 6 місяців із дня, коли боржник повинен був виконати зобов'язання, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 6 ст. 232 ГК України) [2].

Тобто за законом неустойка може бути нарахована тільки за 6 місяців, навіть якщо боржник і затримує виконання зобов'язань більш ніж на пів року. Договором можуть бути встановлено інші строки застосування штрафних санкцій (неустойки). Рекомендуємо в договорі фіксувати більш тривалий строк для нарахування штрафних санкцій.

Відповідно до ч. 2 ст. 343 ГК України суб'єкт господарювання, який порушив строки розрахунків сплачує на користь свого контрагента за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, але не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Практика господарських судів показала, що в господарських договорах допускається встановлення умови про те, що разом із пенєю, про яку йдеться у ч. 2 ст. 343 ГК України, на боржника за грошовим зобов'язанням, що допустив прострочення його виконання, може бути покладений обов'язок сплатити штраф, встановлений договором. Якщо брати до уваги, що у разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором, при цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми

зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг) (ч.ч. 4 ст.231 ГК України) [2] та ч. 2 ст. 343 ГК України така практика є правомірною та допускається. Натомість у ч. 2 ст. 343 ГК України визначена ще одна правова норма, якою забороняється встановлювати пеню, розмір якої перевищуватиме подвійну облікову ставку Національного банку, то логічно можна припустити, що додатково встановлювати ще одну штрафну санкцію – штраф за одне й те саме правопорушення, якщо при цьому пеня і штраф будуть перевищувати розмір пені, встановлений ч. 2 ст. 343 ГК України не можна. Разом з тим у положенні не встановлено заборони встановлювати штраф, який би сумарно (разом з пенею) перевищував граничний розмір пені, встановлений ч. 2 ст. 343 ГК України.

На нашу думку, є нелогічним обмеження розміру пені і одночасно дозвіл за те саме порушення, що є підставою сплати пені, встановлювати в договорах штраф, що не обмежується будь-яким розміром. Якщо допустити встановлення штрафу, який разом з пенею буде перевищувати граничний розмір пені, обмеження розміру пені втрачає будь-який сенс, позбавляє це обмеження будь-якої мети.

Усталеною можна вважати позицію, наведену в п. 49 Листа № 01-8/211, відповідно до якої сторони в договорі можуть установити відповідальність у вигляді пені й у більшому розмірі, ніж зазначено в Законі № 543/96, сплачуючи її в добровільному порядку, але стягненню через суд підлягатиме лише пеня в розмірі, передбаченому цим Законом [20].

Називаючи однією з підстав застосування штрафних санкцій порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності (ч. 1 ст. 230 ГК України), законодавець не врахував ту обставину, що порушення правил здійснення господарської діяльності – це самостійний вид господарського правопорушення, за який згідно з ч. 1 ст. 238 ГК України до порушника (а ним може бути лише суб'єкт господарювання, а не будь-який учасник господарських відносин) застосовуються адміністративно-господарські санкції.

В практиці господарських судів мали місце випадки, коли суди, посилаючись на ч. 1 ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, відмовляли у задоволенні частини позовних вимог [1]. Так, постановою Вищого господарського суду України від 13 грудня 2011 р. у справі № 06/5026/1052/2011 було скасовано постанову Київського апеляційного господарського суду від 31 серпня 2011 р. в частині стягнення штрафу у розмірі 80255,20 грн. саме на тій підставі, що суд апеляційної інстанції не врахував, що пунктами 4.5, 4.6 договору № 56 від 07.03.2008 року встановлена відповідальність у вигляді штрафу за кожний день прострочення у разі несплати платежів у встановлені строки та пені у разі несвоєчасної сплати та не спростував висновки місцевого суду про те, що у даному випадку відповідальність застосована за одне і те саме правопорушення прострочення (несвоєчасне) виконання грошового зобов'язання, що суперечить вимогам частини 1 статті 61 Конституції України, частини 3 статті 509 Цивільного кодексу України. Натомість, Верховний Суд України, скасовуючи зазначену постанову Вищого господарського суду України, вказав, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить статті 61 Конституції України, оскільки згідно зі статтею 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до статті 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності.

У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій (постанова Верховного Суду України від 27 квітня 2012 р. № 06/5026/1052/2011). Загалом погоджуючись із резолютивною частиною постанови Верховного Суду України, не можна не заперечити проти її мотивувальної частини, оскільки, на нашу думку, наведена правова позиція Верховного Суду, по-перше, ґрунтується на помилковому тлумаченні норми ч. 1 ст. 61 Конституції України, в якій йдеться не про різні види юридичної відповідальності, а про недопустимість притягнення двічі до юридичної

відповідальності одного виду. По-друге, застосування у наведеному випадку судами положень ч. 1 ст. 61 Конституції України загалом видається безпідставним і не зовсім обґрунтованим. Аргументом на користь такого висновку слугує те, що норма Конституції України стосовно притягнення до юридичної відповідальності закріплена в статті, вміщеній у Розділі II "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина", в якому, як зазначив Конституційний Суд України, закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії. Про це свідчить як назва цього розділу, так і системний аналіз змісту його статей та частини другої статті 3 Конституції України [17].

Виходячи з цього, вважаємо, що немає жодних підстав для того, щоб поширювати дію норми ч. 1 ст. 61 Конституції України на випадки застосування заходів господарсько-правової відповідальності до суб'єктів господарювання, якими є юридичні особи та фізичні особи-підприємці. Як встановлено ч. 2 ст. 216 ГК України, застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання. Таким чином, у функціональному відношенні господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань. Її головною метою є забезпечення правопорядку у сфері економіки (в господарських відносинах). Реалізації цієї мети покликані сприяти закріплені в ч. 3 ст. 216 ГК України принципи, на яких базується господарсько-правова відповідальність.

Також хочемо звернути увагу, що у практиці господарських судів поширення отримала правова позиція, згідно з якою ГК України не передбачено вирішення питання індексації заборгованості за грошовими зобов'язаннями, тому до господарських грошових зобов'язань застосовується ч. 2 ст. 625 ЦК України, що передбачає таку індексацію. Виходячи із ч. 2 ст. 625 ЦК України

індексація являє собою одним із видів відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

Паралельно з тим питання відповідальності за порушення господарських зобов'язань, у тому числі грошових, покладено на норми ГК України, що виключає застосування за порушення таких зобов'язань відповідальності, передбаченої ЦК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 216 ГК України учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність, шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій. З даної норми виходить, що учасники господарських відносин іншої відповідальності, крім господарсько-правової, не несуть, а господарсько-правова відповідальність не може мати інший прояв окрім застосування господарських санкцій. Відповідно з ч. 2 ст. 4 ГК України є особливостями регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання і виключають застосування конкуруючих правових норм, встановлених ЦК України.

Поряд з тим ч. 2 ст. 217 ГК України визначено, що у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції. Тобто, в даному законодавчому положенні правовою нормою закріплено, що будь-які інші санкції до категорії господарських не належать. Так як індексація не включається до переліку, що охоплюють поняття відшкодування збитків (ст.224–225 ГК України), штрафних санкцій (ст. 230 ГК України) і оперативно-господарських санкцій (ст. 231 ГК України), вона не може застосовуватись у разі прострочення виконання господарських грошових зобов'язань. Також застосування індексації суперечить ч. 1 ст. 216, ч. 2 ст. 217 ГК України.

Судова практика, що склалась, обумовлена неоднозначним вирішенням даного питання. Натомість відповідно до ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення (так звані інфляційні), а також 3 % річних (так звані

річні) від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлено договором або законом. У договорі сторони можуть передбачити справляння іншого відсотка річних (ставку), тоді відсотки стягуватимуться за цією договірною ставкою [16].

Отже, "інфляційні" та річні справляються:

- тільки за прострочення виконання грошового зобов'язання;
- на окрему вимогу кредитора;
- незалежно від того, передбачено відповідну умову в договорі чи ні.

Суди зараз дотримуються позиції, що "інфляційні" та річні не є штрафною санкцією, а способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення коштів унаслідок інфляційних процесів за весь час прострочення щодо їх сплати (п. п. 3.1, 4.1 Постанови № 14) [10].

Зважаючи на це, суди ухвалюють рішення про правомірність стягнення з боржника цих коштів незалежно від вини боржника та незалежно від сплати ним неустойки за порушення виконання зобов'язання (п. 1.3 Постанови № 14).

Тому пропонуємо «інфляційні» віднести до переліку штрафних санкцій при порушенні господарсько-правової відповідальності в ГК України.

Узгодження положень Цивільного і Господарського кодексів України має на меті вдосконалення чинної законодавчої бази задля уникнення колізійних норм в частині відповідальності учасників господарських відносин за порушення у сфері господарювання. Положення, які потребують узгодження:

- а) визначення поняття і складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила правопорушення (ч. 2 ст. 22 ЦК України і відповідні їй ч. 2 ст. 224 і ч. 1 ст. 225 ГК України).

Нами вже зазначалося, що на відміну від ЦК України, ГК України включає до складу збитків і матеріальну компенсацію моральної шкоди у випадках, передбачених законом, проте різниця між нормами двох кодексів полягає не лише в цьому. Зокрема, певні недоліки має визначення змісту реальних збитків у ЦК України, до яких кодекс відносить втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі

знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (ч. 2 ст. 22 ЦК). Крім того, на відміну від ч. 1 ст. 225 ГК України, який до складу збитків відносить, зокрема, вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, збитками відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі.

б) поняття неустойки і її суті (грошова сума або інше майно – ч. 1 ст. 549 ЦК України, чи лише грошова сума – ч. 1 ст. 230 ГК України), а також співвідношення неустойки, штрафу і пені як видів штрафних санкцій (ст. 549 ЦК і відповідна їй ч. 1 ст. 230 ГК).

Відповідальність за порушення або невиконання умов договору є дуже важливим аспектом при укладанні та виконанні того чи іншого договору. Тому радимо сторонам договірних відносин на етапі укладання договору погоджувати розмір збитків, що підлягатиме відшкодуванню у разі невиконання зобов'язань у твердій сумі чи у вигляді відсоткових ставок в залежності від строків чи обсягів невиконаного зобов'язання. Це зменшить час та витрати пов'язані з судовою тяганиною

2.2. Юридичні наслідки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань згідно чинного та зарубіжного законодавства

Питання виконання договірних зобов'язань суб'єктами господарювання займає важливе місце в нормативно-правовому регулюванні господарських відносин будь-якої країни. Проводячи господарську діяльність, суб'єкти господарювання укладають різного роду договори, якими передбачають покладення певних зобов'язання на сторони, які його укладають.

В чинному вітчизняному законодавстві виділяють два ступеня виконання зобов'язання – це «невиконання» та «неналежне виконання» договірних зобов'язання. Пропонуємо дати таку характеристику даним ступеням:

- невиконання договірних зобов'язань – це повне недотримання умов договору суб'єктом господарювання, який не здійснив жодних дій для виконання покладених на нього зобов'язань;

- неналежне виконання договірних зобов'язань – це часткове недотримання умов договору суб'єктом господарювання, невиконання будь-якого обов'язку покладеного на його або виконання, що не відповідає тим або іншим умовам зобов'язання передбачених в договорі.

Зарубіжний досвід вказує на те, що світова практика переважно не ділить порушення договірних зобов'язань залежно від ступеня його виконання та відповідності такого виконання положенням договору, а виходить із концепції єдності порушення договірних зобов'язань. Так, у країнах романської правової традиції відома теорія *inexecution du contract* (невиконання договору), яка засновується на єдиному розумінні порушення договірних зобов'язань, хоча в ряді випадків прострочення виконання кваліфікується як окрема неправомірна дія – порушення договірних зобов'язань [31]. Аналогічний підхід можна спостерігати і в країнах англо-американського правового напрямку, де застосовується концепція *breach the contract* (порушення договору) [54]. Така ж тенденція прослідковується і в сучасному праві Німеччини - регулювання наслідків порушення договірних зобов'язань засновується на принципах єдиного поняття порушення зобов'язання, яке включає неможливість виконання, прострочення виконання, позитивне порушення зобов'язання, зникнення підстав правочину, а також порушення зобов'язання, що виникає з переддоговірних відносин (*culpa in contrahendo*).

Теорія порушення договірних зобов'язань закладена також і в концепції правового регулювання договорів міжнародної купівлі-продажу. Так, відповідно до Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року [24], якщо покупець не виконує будь-яке зі своїх зобов'язань за договором, продавець може здійснити низку засобів правового захисту, передбачених статтею 61 Конвенції. На подібних положеннях базуються і Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 року [25], де у пунктах

3.2.4, 6.1.1, 6.1.2 визначаються загальні підходи до виконання договірних зобов'язань. Разом з тим, автори Принципів пішли далі, ніж просто використовувати терміни «виконання» договірних зобов'язань, «невиконання» таких зобов'язань тощо. У статті 7.1.1 Принципів УНІДРУА сформульовано визначення «невиконання», за яким під останнім слід розуміти невиконання стороною будь-якого зі своїх зобов'язань за договором, включаючи неналежне виконання і прострочення виконання.

На практиці ж виконання зобов'язань не завжди відбувається відповідно до умов укладеного договору, як наслідок, це призводить до негативних наслідків для однієї зі сторін, позначається на економічному становищі суб'єкта господарювання, чії права та інтереси порушені. Одним із способів захисту суб'єкта господарювання, інтереси якого були порушені, є присудження до виконання зобов'язань в натурі порушником, передбачених ст. 20 ГК України.

Отже, в ст. 20 ГК України передбачений такий спосіб захисту прав суб'єктів господарювання, як присудження до виконання обов'язку в натурі, а в ст. 16 ЦК України способом захисту визначено примусове виконання обов'язку в натурі.

У доктрині та судовій практиці зарубіжних країн щодо вирішення проблеми юридичних наслідків невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань сформувалися протилежні підходи. За правом країн континентальної правової сім'ї основним є обов'язок виконати зобов'язання в натурі, а вимога щодо грошової компенсації збитків розглядається як другорядна. Збитки умовно розподіляють на два види: збитки, заподіяні невиконанням зобов'язання взагалі (компенсаторні збитки), та збитки, заподіяні простроченням або неналежним виконанням зі сторони боржника (мораторні збитки).

У німецькому праві до відшкодування збитків відносять як і пряму шкоду завдану порушенням договірних зобов'язань так і неoderжаний прибуток - упушену вигоду. У німецькому праві використовується принцип повної (тотальної) відповідальності, за яким потерпіла сторона має право вимагати

компенсації за всі майнові втрати у випадку наявності причинно-наслідкового зв'язку між неправомірними діями винної сторони та завданою шкодою. Однак ст. 254 Цивільного кодексу ФРН передбачено можливість зменшення розміру відшкодування збитків у тому випадку, якщо порушення виконання зобов'язання було спричинене винною поведінкою потерпілої особи [59].

У французькому праві використовується так званий інститут примушення до виконання зобов'язання в натурі: якщо боржник ухиляється від виконання дій, до яких його зобов'язує судове рішення, то йому присуджується сплатити на користь кредитора штраф за кожен день прострочення виконання. Розмір штрафу встановлюється на розсуд суду і не обмежується.

Відповідно до ст. 1150 Французького цивільного кодексу сторона, яка порушила договірне зобов'язання відповідає тільки за збитки, які були передбачені або могли бути передбачені під час укладення договору, за виключенням випадків, коли зобов'язання не могло бути виконане внаслідок умислу [60]. Умовно збитки у французькому праві розподіляють на два види: збитки, причинені кредитору від дня прострочення виконання зобов'язання - мораторні збитки, які мають бути відшкодовані навіть за умови подальшого виконання зобов'язання, та збитки, причинені невиконанням зобов'язання - компенсаторні збитки. Також кодексом встановлює можливість відшкодування упущеної вигоди, яка підлягає стягненню, як і прямі втрати (це збитки, які виникли внаслідок безпосередніх дій боржника); непрямі збитки відшкодуванню не підлягають (збитки, які виникли внаслідок складних юридичних факторів).

Відповідно до положень австрійського законодавства, при вирішенні питання про відшкодування упущеної вигоди береться до уваги такий фактор, як форма вини правопорушника. Так, необережність винної особи дозволить їй відшкодувати лише фактично завдані прямі збитки, тоді як прямий умисел має своїм наслідком повне відшкодування збитків разом з упущеною вигодою і моральною шкодою.

В англо-американському праві відшкодування збитків розглядається як основний засіб захисту інтересів потерпілої сторони. Потерпіла сторона у разі

невиконання договору завжди має право на грошову компенсацію, а примусове виконання зобов'язання в натурі тільки як додаткове право.

Право на відшкодування збитків включає в себе можливість вимагати відшкодування збитків у вигляді втрати прибутку, якого потерпіла сторона була позбавлена внаслідок порушення договірної зобов'язання.

Цивільне право США, розподіляючи збитки на номінальні та компенсаторні, розглядає ще один різновид - заздалегідь оцінені збитки, які за своїм змістом можна віднести до компенсаторних. Як про частину угоди сторони мають право домовитися про розмір збитків, які мають бути відшкодовані у випадку порушення договору.

Отже, умовами настання правової відповідальності для всіх країн є наявність таких елементів: наявність шкоди (збитків), протиправне діяння, причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням та шкодою (збитками), вина.

У міжнародних актах норми про збитки являють собою результат аналізу та синтезу національних правопорядків та міжнародної комерційної практики. Порівняльний аналіз норм Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів та основних положень Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА дає можливість стверджувати, що вони є майже тотожними: загальна норма про збитки і в Конвенції (ст. 74) [24], і у Принципах (ст. 7.4.2) базується на принципі повної компенсації потерпілій стороні [25]. І Конвенція, і Принципи виокремлюють у складі збитків і реальну шкоду, і упущену вигоду. Важливим правилом регулювання відшкодування збитків у міжнародній комерційній практиці залишається обмеження розміру збитків: сума збитків не може перевищувати шкоди, яку сторона, що порушила договір, передбачала чи повинна була передбачати під час укладення договору (ст. 73 Конвенції та ст. 7.4.4 Принципів).

У Конвенції використовується загальний підхід до збитків і причинного зв'язку, натомість у Принципах використовується принцип достовірності збитків, тобто за цим принципом потерпіла сторона має право на відшкодування

збитків в тому розмірі, яке необхідне для поновлення її порушеного права, при цьому зберігається умова про недопущення збагачення потерпілої сторони [25].

Так як судова практика показала, що доведення розміру збитків, упущеної вигоди, неотриманого прибутку є досить складним процесом і потребує значної доказової бази, на практиці суб'єкти господарювання частіше за все в договір включають умови про сплату певної суми - неустойки. Неустойка може становити або фіксовану наперед суму збитків, або штраф, який накладається на сторону, яка порушила договір. У континентальному праві ці функції не розділяються, штрафна роль неустойки виконує функції забезпечення. Штрафне забезпечення неустойки полягає в тому, що головне її завдання - покарання порушника договору, а не встановлення порушеного права потерпілого.

У німецькому праві розрізняється підхід до сплати неустойки у разі невиконання і неналежного виконання договору: за невиконання зобов'язання кредитор має право вимагати сплатити неустойку замість виконання договору в повному обсязі; за неналежного виконання зобов'язання (прострочення тощо) кредитор має право вимагати сплати неустойки поряд із виконанням договору в повному обсязі.

Неустойка у французькому праві характеризується більшою компенсаційною спрямованістю, ніж у німецькому праві. Так, у ст. 1229 ФЦК прямо визначається, що неустойка є відшкодуванням збитків, яких зазнає кредитор внаслідок невиконання головного зобов'язання [60]. При цьому законом суду надається право зменшувати або збільшувати розмір неустойки, встановленої договором, якщо вона є надмірною або замалою, всі інші підстави визнаються нікчемними. Таким чином, передбачається захист економічно слабшої сторони договору.

Французьке право також надає потерпілій стороні можливість вимагати замість сплати неустойки виконання боржником головного зобов'язання у разі наявності прострочення. Кредитор також має право поєднати обидві свої вимоги: вимагати сплату неустойки та реального виконання договірною зобов'язання, зменшувати розмір домовленої неустойки відповідно до розміру його виконання.

В англо-американському праві концепція справедливості виступає проти штрафів, зменшуючи їх до рівня фактичних збитків. Визначено, що збитки, які підлягають відшкодуванню у разі порушення договору, мають бути визначені в угоді, але тільки в розмірі, який може бути визначеним як розумний порівняно з передбачуваною або дійсною шкодою.

У Принципах УНІДРУА: ст. 7.4.13 визначено, що у разі узгодження в договорі потерпіла сторона має право отримати зазначену суму, незалежно від розміру дійсної шкоди [25]. При цьому встановлена в договорі сума може бути зменшена до розумних меж. Підхід, заснований на континентально-правовій концепції регулювання договірної неустойки, допускає як штрафну, так і компенсаторну функції неустойки.

ГПК України (ст. ст. 230-234) штрафними санкціями визнає господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [2].

Потерпіла сторона має право на компенсацію моральної шкоди, якщо доведе, що невиконання договірних зобов'язань мало на меті умисний характер, тобто дії порушника були спрямовані на дискредитацію суб'єкта господарювання, послабили його конкурентне становище на ринку. У судовій практиці набули поширення випадки відшкодування немайнової шкоди у сфері недобросовісної конкуренції. Особливо часто нематеріальна шкода стягується у разі дискредитації конкурента або поширення про останнього завідомо неправдивих даних. Під моральними збитками розуміють такі категорії, які не мають встановленої грошової оцінки, зокрема посягання на честь і гідність потерпілого, завдання йому душевних страждань.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного дослідження щодо відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань нами були зроблені такі висновки та пропозиції:

1. Ми дослідили різні підходи до визначення поняття «господарсько-правова відповідальність» вченими-теоретиками та пропонуємо дане поняття трактувати як визначені законом чи договором міри впливу та покарання на правопорушника, дії якого призвели до негативних економічних наслідків у сфері здійснення господарської діяльності.

У проведеному дослідженні ми виділили та охарактеризували ознаки господарсько-правової відповідальності, які виділяють її як самостійний вид юридичної відповідальності відмінний від цивільно-правової чи адміністративно-правової відповідальності.

Порівнюючи концепції вчених-теоретиків стосовно категорії підстав господарсько-правової відповідальності можна зазначити, що основною різницею між ними є наявність такої підстави, як господарська правосуб'єктність учасників господарських відносин. Ми визначили, що правосуб'єктність не може бути включена до переліку обов'язкових підстав господарської відповідальності, оскільки вона є необхідною передумовою ще на початковій стадії господарських правовідносин та віднесли її до ознак, якою має бути наділений суб'єкт господарсько-правової відповідальності.

2. На основі дослідження видів господарських санкцій за порушення договірних зобов'язань нам вдалось прийти до висновку, що кожна форма господарсько-правової відповідальності має свої переваги та недоліки.

Відшкодування збитків є універсальним видом господарської санкції та застосовується і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах, договірних та позадоговірних. Недоліки цієї санкції - це складна для застосування форма господарсько-правової відповідальності: важко довести факт наявності збитків, їх обсяг (збитки можуть виникнути через значний проміжок часу, до того ж

існуючі методики визначення складу і розміру збитків є недосконалими); необхідно довести наявність всіх чотирьох елементів складу правопорушення - протиправну поведінку особи, що заподіяла збитки; наявність збитків, їх склад і розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяними збитками; вину порушника (якщо інше не передбачено законом або договором).

Тому вбачаємо за необхідне розробити актуальну Методику визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання, так як в судовому процесі не приймаються до уваги розрахунки теоретичного чи уявного характеру, побудовані на можливих очікуваннях отримання певного доходу та не підтверджені відповідними документами, що свідчили б про конкретний розмір прибутку, який міг і повинен був отримати позивач, якщо б відповідач не здійснив протиправні дії чи бездіяння.

Господарський кодекс України на відміну від Цивільного кодексу України не передбачає відшкодування витрат, які особа мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Відповідно до ГК України підлягають стягненню витрати, які фактично понесені на день пред'явлення позову. Витрати, які позивач може понести або понесе в майбутньому (майбутні збитки) за ГК України на відміну від ЦК України не підлягають стягненню за цими позовними вимогами. Втім за позивачем завжди залишається право пред'явити позов про стягнення цих збитків в майбутньому, після того як вони будуть фактично понесені, відповідно зафіксовані та підтверджені в документальній формі.

На нашу думку, не слід змішувати поняття збитків і шкоди. Остання може мати матеріальну і нематеріальну форму прояву. Збитки є матеріальною шкодою, яка характеризується зовнішніми (фізичними) та внутрішніми (якісними) змінами майнової бази суб'єкта господарювання. Тому збитки в господарських правовідносинах - це завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями (бездіяльністю) одного учасника таких відносин іншому. В законодавчій базі існують розбіжності щодо трактування юридичної суті моральної шкоди. Для відшкодування моральної

шкоди не обов'язкова умова наявності «матеріального вираження» тому відносити її до переліку збитків, який наведено в ст. 225 ГК України недоцільно.

Штрафна господарсько-правова санкція відрізняється від відшкодування збитків насамперед тим, що вона виконує каральну або дисциплінуючу функцію. Господарське законодавство встановлює штрафну відповідальність щодо тих видів господарських правопорушень, за вчинення яких до суб'єктів господарських відносин доцільно застосовувати штрафні несприятливі економічні санкції. Розмір цієї відповідальності загалом залежить від ступеня серйозності господарського правопорушення, а не від суми завданого збитку. Крім того, штрафна відповідальність може застосовуватися «понад завдані збитки», якщо законом або договором не встановлено інше.

Нами визначено, що оперативно-господарські санкції – це один із видів оперативного впливу на контрагента, використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку без залучення третіх сторін. Цей вид санкцій має забезпечити підвищення рівня культури господарських взаємозв'язків та має сприяти прискоренню господарського обігу.

3. За даними проведеного дослідження нами було визначено загальні та спеціальні функції господарсько-правової відповідальності та надана кожному з них характеристика.

До загальних функцій ми віднесли: попереджувально-стимулюючу функцію (ця функція притаманна всім видам та формам господарсько-правової відповідальності); штрафну функцію (загалом дана функція покладена на таку форму господарсько-правової відповідальності, як штрафні санкції).

До спеціальних функцій господарсько-правової відповідальності ми віднесли: компенсаційно-відновлювальну (ця функція притаманна усім видам та формам господарсько-правової відповідальності, але найбільше – відшкодуванню збитків, штрафним санкціям) та інформаційно-сигналізуючу функцію. На нашу думку, не слід окремо виділяти інформаційну та сигналізуючу функцію, так як вони тісно пов'язані. Сигналізуюча функція є похідною від

інформаційної функції, та має на меті виконання завдань споріднених із інформаційною функцією.

4. Нами визначено ряд правових колізій щодо регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань. Ми звернути увагу на порядок співвідношення стягуваних збитків і неустойки розглянуто в ст. 232 ГК і ст. 624 ЦК, та визначили, що між цими нормами існує протиріччя - правова колізія. Так, відповідно до ст. 232 ГК збитки від невиконання/неналежного виконання договору відшкодовуються в частині, не покритій штрафними санкціями, передбаченими договором (якщо інше не встановлено договором або законом). При цьому згідно зі ст. 624 ЦК, якщо за порушення договірного зобов'язання передбачена неустойка, вона підлягає сплаті в повному розмірі незалежно від відшкодування збитків. На нашу думку, у господарських правовідносинах, коли обидва контрагента – суб'єкти господарювання, пріоритет повинні мати норми ГК України. Пропонуємо, щоб уникати таких спірних моментів, чітко прописувати у договорі умови про співвідношення стягнення збитків та неустойки.

На нашу думку, є нелогічним обмеження розміру пені і одночасно дозвіл за те саме порушення, що є підставою сплати пені, встановлювати в договорах штраф, що не обмежується будь-яким розміром. Якщо допустити встановлення штрафу, який разом з пенею буде перевищувати граничний розмір пені, обмеження розміру пені втрачає будь-який сенс, позбавляє це обмеження будь-якої мети.

Також звернули увагу, що у практиці господарських судів поширення отримала правова позиція, згідно з якою ГК України не передбачено вирішення питання індексації заборгованості за грошовими зобов'язаннями, тому до господарських грошових зобов'язань застосовується ч. 2 ст. 625 ЦК України, що передбачає таку індексацію. Паралельно з тим питання відповідальності за порушення господарських зобов'язань, у тому числі грошових, покладено на норми ГК України, що виключає застосування за порушення таких зобов'язань відповідальності, передбаченої ЦК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 216 ГК України учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність, шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій. З даної норми виходить, що учасники господарських відносин іншої відповідальності, крім господарсько-правової, не несуть, а господарсько-правова відповідальність не може мати інший прояв окрім застосування господарських санкцій. Відповідно з ч. 2 ст. 4 ГК України є особливостями регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання і виключають застосування конкуруючих правових норм, встановлених ЦК України.

Тому пропонуємо «інфляційні та річні» віднести до переліку штрафних санкцій при порушенні господарсько-правової відповідальності в ГК України.

Узгодження положень Цивільного і Господарського кодексів України має на меті вдосконалення чинної законодавчої бази задля уникнення колізійних норм в частині відповідальності учасників господарських відносин за порушення у сфері господарювання.

5. На основі дослідження наслідків невиконання та неналежного виконання договірних зобов'язань згідно чинного та зарубіжного законодавства нами запропоновано визначити «невиконання договірних зобов'язань» як повне недотримання умов договору суб'єктом господарювання, який не здійснив жодних дій для виконання покладених на нього зобов'язань; «неналежне виконання договірних зобов'язань» як часткове недотримання умов договору суб'єктом господарювання, невиконання будь-якого обов'язку покладеного на його або виконання, що не відповідає тим або іншим умовам зобов'язання передбачених в договорі.

Для підвищення ефективності правового регулювання договірної відповідальності в господарських відносинах в Україні вважаємо необхідним застосовувати міри покарання у вигляді господарських санкцій в залежності від форми вини правопорушника та встановити у законодавчих нормах можливість вирішення судом надмірності або применшення розміру неустойки, визначеної договором, як спосіб захисту економічно слабшої сторони договору.

Проведене дослідження дозволило сформулювати наступні **пропозиції** щодо вдосконалення правового регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення договірних зобов'язань:

1. Розробити та затвердити Кабінетом Міністрів України Методику визначення розміру відшкодування збитків за порушення договірних зобов'язань у сфері господарювання.

2. Частину 1 статті 231 ГК України пропонується викласти в такій редакції: «Розмір штрафних санкцій може визначатися законом чи договором. Якщо законом щодо окремих видів зобов'язань визначено розмір штрафних санкцій, його зміна в договірному порядку не допускається».

3. До частини 4 статті 231 ГК України внести наступні зміни « У разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі у кратному розмірі до вартості непоставлених товарів, невиконаних робіт/послуг)».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 21.05.2019)
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 26.03.2019).
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 21.05.2019)
4. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22 листопада 1996 року N 543/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 28.09.2019)
5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення 25.06.2019)
6. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV/ Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення 01.05.2019).
7. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів: Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006. (дата звернення 16.02.2019)
8. Деякі питання дерегуляції господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2019 № 367/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2019-%D0%BF#n37> (дата звернення 25.06.2019)

9. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09. (дата звернення 15.02.2019)

10. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13> (дата звернення 20.09.2019)

11. Постанова ВСУ від 08 лютого 2017 у справі № 910/29752/15. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS170049.html (дата звернення 20.09.2019)

12. Постанова ВСУ від 22 березня 2017 у справі № 908/1138/15-г. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 20.08.2019)

13. Постанова ВСУ від 13 грудня 2018 року у справі № 923/700/17. URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=5&id=90527&menu=91115> (дата звернення 20.07.2019)

14. Постанова ВСУ від 28 серпня 2018 року у справі № 906/493/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78977571> (дата звернення 15.09.2019)

15. Постанова ВСУ від 07 червня 2018 року у справі № 5015/176/12. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/vs181617?an=&ed=2018_06_07&dtm. (дата звернення 15.09.2019)

16. Постанова ВСУ від 18 червня 2018 року у справі № 920/85/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84154257> (дата звернення 15.09.2019)

17. Постанова ВСУ від 02 квітня 2019 у справі № 917/194/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80923003?_ga=2.13811831.11457445.1574010946-1985369938.1558555750 (дата звернення 15.09.2019)

18. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків: Лист Вищого господарського суду України від 14.01.2014 р. № 01-06/20/2014.

URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SDD00138?an=1> (дата звернення 28.06.2019)

19. Про доповнення Інформаційного листа ВГСУ від 15.03.2011 № 01-06/249 "Про постанови ВСУ, прийняті за результатами перегляду судових рішень господарських судів": Лист Вищого господарського суду України від 05.10.2017 № 01-06/1478/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SDD00242?an=1> (дата звернення 28.06.2019)

20. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України: Лист Вищого господарського суду України від 07.04.2008 р. № 01-8/211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_211600-08. (дата звернення 20.09.2019)

21. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів із зобов'язань, що виникають із договорів та інших правочинів: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.09.2012 № 10-1390/0/4-12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_1390740-12 (дата звернення 29.09.2019)

22. Тимчасова методика визначення розміру збитків, затверджена Державною комісією Ради Міністрів СРСР від 21.12.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-90>. (дата звернення 15.09.2019)

23. Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 11 квітня 1980 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_003_252. (дата звернення 18.07.2019)

24. Про єдиний закон про укладення договорів про міжнародну купівлю-продаж товарів: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 01.07.1964. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_b17. (дата звернення 18.06.2019)

25. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT): Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА) від 01.01.1994. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920 (дата звернення 15.05.2019)

26. Апаров А. М. Взаємозв'язки господарського та кримінального права: огляд питання у призмі розвитку національної правової системи та юридичної науки. *Науковий вісник Сіверщини. Серія : Право.* №1. 2017. С. 80-88.

27. Боднар Т. В., В. С. Щербина Грошові зобов'язання: проблеми забезпечення виконання та відповідальності за несвоєчасне виконання. *Університетські наукові записки.* № 4. 2013. № 4. С. 62-69.

28. Гречаник А. В. Істотні умови господарського договору у сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2017. Вип. 42. С. 115-119

29. Довгерт А.С., Кисиля В.І. Міжнародне приватне право. Особлива частина. *Алерта.* 2013. 400 с.

30. Джабраїлов Р. А. Актуальне дослідження правового регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки. *Економіка та право.* 2017. № 1. С. 126-127.

31. Джепа Ю. А. Позитивний досвід країн Європейського союзу щодо оптимізації законодавства у сфері господарського судочинства в Україні. *Держава та регіони. Серія Право.* 2017, Вип. 2. С. 46-50.

32. Дмитрук І. М. Правове регулювання господарських санкцій згідно законодавства України. *Молодий вчений.* 2017. № 11. С. 872-875.

33. Дьяконова Н. Договірні санкції: правові аспекти у відносинах із резидентами. 2019. URL: http://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ011063 (дата звернення 20.09.2019)

34. Заярний. О. Господарсько – правова відповідальність в механізмі правового регулювання господарських відносин. *Юридичні науки.* 2011. № 86. С. 111 – 114.

35. Кикоть О. О. Господарсько-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. 2013. 20 с.

36. Кикоть О. О. Поняття господарсько – правової відповідальності та її місце в системі права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. 229 - 232 с.

37. Коваль В. Методологія тлумачення актів господарського законодавства. Перспективи її впровадження в судочинство. *Слово національної школи суддів України*. 2013. №2. С.154-160.

38. Коваль В.М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: Монографія. *Юридична література*. 2011. 528 с.

39. Козирева В. П. Процедури примирення при вирішенні господарських спорів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 3. С. 129-133

40. Котович В. Неустойка в договорі: штраф і пеня. 2018. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-hozyajstvennye-operacii-9-neustojka-v-dogovore-shtraf-i-penya> (дата звернення 20.09.2019)

41. Морозов Є. Упущена вигода: склад правопорушення та тягар доказування. Ліга. 2018. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/upuschena-vigoda-sklad-pravoporushennya-ta-tyagar-dokazuvannya>. (дата звернення 20.02.2019)

42. Несинова С. В., Воронко В. С., Чебикіна Т. С. Господарське право України: навч. посіб./ за заг. ред. С. В. Несиної. К.: Центр навчальної літератури, 2012. 564 с.

43. Ніколенко Л., Лагуткіна Г. Особливості господарського договору як підстави виникнення господарських зобов'язань. *Право України*. 2009. № 6. С. 36–39.

44. Ротань В.Г. Новітнє вчення про тлумачення правових актів. Харків. *Право*. 2013. 752 с.

45. Пігарева Г. І. Імплементация норм міжнародного права у господарське процесуальне законодавство України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Юридичні науки*. 2017. Вип. 1(1). С. 114-117.

46. Пленюк М. Домовленість сторін як юридичний факт – основа договірної зобов'язання. *Юридична Україна*. 2016. Вип. 11-12. С. 13-16.

47. Побіянська Н. Б. Особливості відшкодування матеріальної шкоди як наслідок визнання господарського зобов'язання недійсним. *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 50-53.

48. Подоляк С. А. Правове регулювання договірної відповідальності в господарських відносинах в умовах євроінтеграції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. № 42. С. 124-127.

49. Подцерковний О.П., Квасніцька О.О., Смітюх А.В. Господарське право: підручник/ за заг. Ред. О.П. Подцерковного, 2-ге вид., доп.і перероб.Х.: *Одіссей*, 2011. 640 с.

50. Свіржський Б. Відшкодування збитків: практика господарських судів. *Все про бухгалтерський облік*. 2018. URL: <http://vobu.ua/ukr/subscribers/paper-attachments/item/vidshkoduvannia-zbytkiv-praktyka-hospodarskykh-sudiv>. (дата звернення 20.02.2019)

51. Селіванов В. Правові передумови політики державно ї підтримки підприємництва в Україні. *Право України*. 2014. № 10. С. 11- 32

52. Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В. Господарське право України. Загальна частина: підручник /за заг. ред. Г. В. Смолина. Львів. *ЛьвДУВС*. 2017. 484с.

53. Спектор О.М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: авторфе. дис. канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2012.18 с.

54. Сулейманова С. Р. Врегулювання спору за участю судді: іноземний досвід та перспективи розвитку в Україні. Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої ; Одеса. *Фенікс*. 2018. 193 с.

55. Татьков В. Проблеми застосування господарського законодавства господарськими судами України (у світлі формування судової практики). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Вип. 93. 2012. с.35-36

56. Филоненко Р. Відповідальність за порушення господарського зобов'язання. Проблеми застосування на практиці. *Ліга*. 2017. URL: <https://blog.liga.net/user/rfilonenko/article/5142>. (дата звернення 19.02.2019)

57. Шабанов Р. Досудове врегулювання господарських спорів: співвідношення норм матеріального та процесуального права. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 2. С. 63-68.

58. Швидка Т. І. Проблеми притягнення до господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері публічних торгів. *Економічна теорія та право*. 2017. № 4. С. 156-167.

59. German Civil Code // Bundesministerium der Justiz. Berlin. 2013. URL: http://gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html. (дата звернення 19.02.2019)

60. France Civil Code // Legifrance.gouv.fr : Le service public de la diffusion du droit. – Paris. 2013. URL: <http://legifrance.gouv.fr/Traductions/English/Legifrance-translations>. (дата звернення 19.02.2019)

61. Claire Debourg Droit des contrats L'inexécution du contrat URL: http://www.france-jus.ru/upload/fiches_fr/L%20inexecution%20du%20contrat.pdf.

62. Paul A. Rianda What Constitutes a Material Breach of Contract? URL: <http://riandalaw.com/Documents/Articles/WhatConstitutesAMaterialBreachOfContract>.